

NEFT TARİXİMİZ...

Heydər Əliyev və Azərbaycan Neft Sənayesi 1969-1991-ci illərdə

Bu illər Azərbaycan neft və qaz sənayesinin tarixində, xüsusən dəniz neftinin hasilatının inkişaf tarixində yeni bir dövr başlayır.

1969-cu ilədək Azərbaycan SSR-də iqtisadiyyatın əsasını təşkil edən və Moskvadan mərkəzləşdirilmiş şəkildə idarə olunan Neft Sənayesi Nazirliyi fəaliyyət göstərirdi. Bu nazirlik bir tərəfdən Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinə, digər tərəfdən isə SSRİ Neft Sənayesi Nazirliyinə tabe idi.

Əlbəttə, Azərbaycanda dəniz sahəsində neftçıxarmanın inkişaf etdiyi, quruda isə, əksinə, neft hasilatının azaldığı bir zamanda belə idarəçilik üsulunun saxlanılması artıq mərkəzi qane etmirdi və məqsəduyğun sayılmırdı. Ona görə də 1970-ci ildə bu nazirliyin yerinə respublikada iki yeni istehsalat birliyi - "Azərneft" və "Xəzərdənizneft" yaradıldı. "Azərneft" İB-ə respublikanın quru sahəsində, "Xəzərdənizneft" İB-ə (sonralar - "Xəzərdənizneftqazsənaye" Ümumittifaq İstehsalat Birliyi) isə SSRİ-nin Xəzər dənizi akvatoriyasının bütün sektorlarında (məhz həmin il Xəzərin SSRİ-yə məxsus hissəsi 4 respublika - RSFSR, Qazaxıstan SSR, Azərbaycan SSR və Türkmənistan SSR arasında sektora bölünmüşdü) geoloji-kəşfiyyat, qazma, yataqların işlənməsi, istismarı və sahə ilə bağlı digər işlərlə məşğul olmaq həvalə olundu.

1971-ci ildə respublikada neftin Azərbaycan SSR-də sənaye üsulu ilə hasilatına başlanandan bəri ilk milyard ton neftin çıxarılması təntənəli şəkildə qeyd olundu.

1970-1980-ci illərdə dəniz neft sənayesinin infrastrukturunun müasirləşdirilməsi sahəsində Heydər Əliyev tərəfindən çox mühüm və Azərbaycanın bu gününə hesablanmış böyük işlər görüldü.

1970-ci ilə qədər Xəzər dənizində istifadə olunan texniki vasitələr dəniz dərinliyinin 40 metrində işləməyə imkan verirdi və

Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda bu dərinliklərdə olan perspektiv strukturlardakı neft və qaz yataqları, demək olar ki, kəşf olunmuşdu. Dəniz neft və qaz sənayesinin gələcək inkişafı dənizin daha dərin hissəsində yeni yataqların axtarışından asılı idi. Ona görə də bu illər əvvəlcə dənizin 70 metr dərinliyində kəşfiyyat - qazma işləri aparılmağa imkan verən "Xəzər" tipli üzən qazma qurğuları alındı və bu da "Bahar" və "Bulla-dəniz" qaz-kondensat yataqlarının açılması ilə nəticələndi.

Sonra isə dənizin 200 metr-dən çox dərinliyində işləməyə imkan verən "Şelf" tipli ən müasir yarım dəniz üzən qazma qurğularının alınması nəticəsində dərin sulu sahələrdə zəngin neft və qaz yataqlarının kəşf olunmasına imkan yarandı. Bu qurğular müstəqillik dövründə "Dədə Qorqud" və "İstiqlal" qurğularının yaranması üçün təməl rolunu oynadı. 80-ci illərdə üzən qazma qurğularının sayı artıq 11-ə çatdı və onlardan səmərəli istifadə olunması nəticəsində Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda dənizin 80-350 metr dərinliyində zəngin neft ehtiyatlarına malik "Günəşli" (1979), "Çıraq" (1985), "Azəri" (1987), "Kəpəz" (1989) və başqa yataqlar ("Şənqi-Livanovo" yarğanı - dənizin Türkmənistan sektorunda, "Qayalı dəniz" - Qazaxıstan sahillərində) kəşf olundu.

Dənizdə habelə çətin əməliyyatların aparılmasının təşkili məqsədilə 1970-1980-ci illərdə ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü və yorulmaz fəaliyyəti nəticəsində "Xəzərdənizneft" donanması üçün çoxlu sayda müxtəlif təyinatlı gəmilər - qaldırıcı gəmi-kranlar, borudaşıyan, sərnişindaşıyan və seysmik gəmilər gətirildi. Xəzərdə "Süleyman Vəzirov", "İsrafil Hüseynov" kimi borudüzən gəmilər, 2500 ton yük qaldıra bilən "Azərbaycan" kran gəmisi, geofiziki kəşfiyyat gəmiləri və başqa texniki üzən vasitələr fəaliyyətə başladı. Ümumiyyətlə, o illərdə Xəzərdə 75 növdə 400-dən çox gəmi fə-

aliyyət göstərirdi.

Neft-qaz sənayesində tətbiq olunan yeniliklər tezliklə öz bəhrəsini verdi. Yeni kəşf olunan neft və qaz yataqları hesabına neft ehtiyatları 2, qaz ehtiyatları isə 3 dəfə artdı. 1975-ci ildə neft və qazın ümumi hasilatı respublika üzrə 27,1 mln. ton şərti yanacaq çatdırıldı. Neft hasilatının azalma sürəti qısa müddət ərzində nəzərəcarpacaq dərəcədə aşağı endi. 1975-ci ildə isə "Bulla-dəniz" yatağının işlənilməsinə başlandı. "Bulla-dəniz" və "Bahar" kimi qaz-kondensat yataqlarının kəşf edilməsi nəticəsində 1981-ci ildə Azərbaycanda rekord həcmdə - 15 mlrd. kub metr qaz hasil edildi. Bu qaz yataqlarından hasil olunan qazın bir hissəsi o vaxtlar "Dostluq kəməri" adlanan boru xətti ilə Ermənistan və Gürcüstana ötürülürdü.

Həmin dövrdən başlayaraq Azərbaycan neftçiləri Xəzər dənizinin bütün sektorlarında axtarış - kəşfiyyat işlərinin aparılmasına başladılar. 1970-1988-ci illər ərzində "Xəzərdənizneftqaz" İstehsalat Birliyi tərəfindən Xəzərin şimalından başlamış cənubuna qədər geoloji - kəşfiyyat işləri aparılmış və dərin quyular qazılmışdır. Azərbaycan geofizikləri tərəfindən isə 350-yə qədər perspektivli struktur aşkar edilmişdir.

1975-ci ildə SSRİ-də ilk dəfə olaraq Balaxanıda istifadəsiz qalmış neft mədənləri sahəsində neft şaxtasının tikintisinə başlandı və bu qeyri-adi üsul "1976-1980-ci illərdə SSRİ xalq təsərrüfatının inkişafının əsas istiqamətləri" Programına daxil edildi. Şaxta üsulu ilə neft hasilatı texniki və texnoloji baxımdan ənənəvi üsullardan fərqli idi və məhsuldarlığı az olan, enerjisini itirmiş dayaz kollektorların işlənməsində layların neftvermə imkanlarını artırmağa imkanlı idi. Lakin çoxsaylı texniki problemlərin həll olunmaması ucubətindən onun tikintisi 1986-cı ildə sona çatdırılmadan dayandırıldı.

1977-ci ildə neft hasilatı ilə bağlı olmasa da, Yer təkinin geo-

logiyasının öyrənilməsi, böyük dərinliklərdə mineral və enerji mənbələrinin aşkara çıxarılması və qazma elminin, texnika və texnologiyasının inkişafı və tətbiq edilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyan, 15000 metr dərinliyə qazılması nəzərdə tutulan Saatlı quyusunda qazma işlərinə start verildi (quyu 8229 metr dərinliyə qədər çatdırılmış (bu Azərbaycan ərazisində qazılmış ən dərin quyudur), lakin bu dərinlikdə qazma alətinin tutulması nəticəsində qəza vəziyyətinə düşmüş və 1989-cu ildə ləğv edilmişdir). Dünyanın cəmi 5 ölkəsində (ABŞ, SSRİ, Kanada, AFR və Yaponiyada) qazılması planlaşdırılmış 11 quyudan (onun 2-si SSRİ-nin öhdəsinə düşmüşdür, ikinci quyu Kola yarımadasında qazılmışdır) birinin respublikamızın payına düşməsi bu sahədə çalışan Azərbaycan alimlərinin, mühəndis və texniklərinin bacarığına olan yüksək etimadın təzahürü kimi qiymətləndirilməlidir. Təsadüfi deyildir ki, o illər Bakını Sovet İttifaqının "Neft Akademiyası" adlandırdılar.

Burada bir məqamı qeyd etmək lazımdır ki, o illər Azərbaycanın neft-qazçıxarma müəssisələri SSRİ-nin ayrı-ayrı nazirliklərinin tabeliyinə verilmişdi. "Azərneft" İB SSRİ Neft Sənayesi, "Xəzərdənizneftqaz" İB isə SSRİ Qaz Sənayesi nazirlikləri tərəfindən idarə olunurdular. 80-ci illərdə Xəzər dənizinin Azərbaycan hissəsində yeni perspektiv yataqlar ("Günəşli", "Azəri", "Çıraq" və s.) aşkar edildiyi halda, quru sahəsində yeni tapıntılar bir o qədər də qeydə alınmırdı.

Görülən müxtəlif tədbirlərə baxmayaraq, 60-cı illərin sonundan Azərbaycanda neft hasilatı tədricən aşağı düşməyə başladı. Neft hasilatının azalmasının əsas səbəbləri bunlar idi. Birincisi, Azərbaycanın quru sahəsində on illərlə intensiv olaraq istismar edilən məşhur neft yataqlarında ehtiyatlar artıq tükenmək üzrə idi və onlara həm ehtiyatı, həm də maya dəyəri ilə bərabər

olan yeni yataqlar kəşf edilməmişdi. Köhnə quru yataqlarından neft hasil etmək isə getdikcə daha başa gəlirdi. Xəzər dənizindən də neft hasil olunması quru yataqlarına nisbətən daha yüksək kapital xərcləri tələb edirdi.

Digər tərəfdən, Qərbi Sibir-də, Qazaxıstanda və digər bölgələrdə nəhəng neft yataqları aşkar edilmişdi. Keçmiş SSRİ ərazisində hasil olunan neftin xüsusi çəkisində Azərbaycan neftinin həcmi getdikcə azalırdı (1950-ci ildəki 39,1% -dən 1960-cı ildə 12%-ə düşmüşdü. 1970 və 1980-ci illərdə isə Azərbaycan neftinin xüsusi çəkisi 5,7 və 2,4% təşkil etmişdi) və tamamilə təbiidir ki, Moskva tərəfindən də Azərbaycanın neft hasilatının problemlərinə diqqət azalırdı.

Bununla əlaqədar, 1986-cı ildə SSRİ Neft Sənayesi Nazirliyi tərəfindən Azərbaycanın quru sahəsinə əsaslı vəsait qoyuluşunun səmərə vermədiyini əsas götürülürdü ki, bu da neft sənayesi və onunla bağlı olan digər sənaye sahələrinin ləğv olunmasına və respublikanın sonda sənaye-aqrar ölkədən aqrar-sənaye ölkəsinə çevrilməsinə gətirib çıxara bilərdi. Lakin Azərbaycana gələn SSRİ Neft Sənayesi naziri burada ona təqdim olunan hesabat sənədləri və aparılan işlərlə yaxından tanış olduqdan sonra öz fikrini dəyişmiş və quru neft sənayesinin səmərəliliyini artırmaq üçün yeni quyuların qazılması təklifi ilə razılaşmışdır.

Ancaq bunu da qeyd etmək lazımdır ki, 1982-ci ildə Heydər Əliyevin SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini təyin edilməsi ilə əlaqədar respublikadan getməsi və "yenidənqurma"nın yaratdığı siyasi-iqtisadi təzadlar respublikanın iqtisadiyyatında, o cümlədən neft sənayesində də müəyyən geriləmələrə səbəb oldu. Belə ki, 1990-cı ildə SSRİ-nin süqutu ərfəsinə Azərbaycan SSR-də neft hasilatı 12,9 milyon ton, qaz isə 8 milyard kub metr təşkil etmişdi. Deyilənlərə yekun kimi qeyd etmək olar ki, sovet dövrü Azərbaycan neft sənayesi tarixində olduqca mühüm mərhələ təşkil edir. Sovet imperiyası Azərbaycanın neft sərəfətindən səmərəli bəhrələnmək üçün geniş imkanlar açmış, böyük maddi-texniki baza yaratmış, bacarıqlı mü-təxəssislər, peşəkar neftçilər nəslini yetirmiş, onların köməyi ilə yeni zəngin yataqlar aşkara çıxarmış, neft hasilatında və emalında ən müasir üsulların tətbiqinə nail olmuşdur. Bu dövrdə ölkəmizdə neft-maşınqayırma, neft-kimya, energetika və sənayenin digər sahələri də sürətlə inkişaf etmiş və bu sahələrlə bağlı güclü elmi-texniki baza yaradılmışdır. Azərbaycan iqtisadiyyatı neft və neft məhsullarının hətta ən aşağı qiymətlərlə satışı zamanı SSRİ iqtisadiyyatına gəlir gətirmiş, yeni 15 respublika arasında Rusiya Federasiyasından sonra müsbət saldo ilə işləyən yeganə respublika olmuşdur.

Lakin bütün bu nailiyyətlərə yanaşı, sovet dövründən Azərbaycan neft sənayesinə ciddi ekoloji problemlər də miras qalmışdır. İndi onların həlli üçün böyük məbləğdə maliyyə vəsaiti tələb olunur və bu vəsaitlər xərclənir.

Cəbi Bəhramov
AMEA A.A.Bakıxanov adına
Tarix İnstitutunun
elmi işlər üzrə direktor müavini,
professor